

ЗА ПЪРВИТЕ ПРЕВОДИ НА ШАНДОР ПЕТЬОФИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Йонка Найденова

В сравнение с такива развити клонове на българското сравнително литературознание като славистиката литературните отношения между България и Унгария са по-слабо разработени. При заниманията ми с връзките на тези две култури обаче аз се натъквам на проблеми, важни за оня кръг от въпроси, които съществено ние определяме като славистика. Тук става дума за живота на една общност от Дунавския басейн с взаимоотношения от древни времена до ден-днешен. Тази общност е свързана непосредствено с една от героичните дати в нашата история — Чипровското въстание, знаменателно както по своя характер, така и с факта, че насочва нашето внимание към дейността на българите-католици в чужбина. По този въпрос най-ценни си остават проучванията на проф. Милетич, интерес будят и публикациите на проф. Телбизов. Но с оглед на доизясняването на отделни проблеми, отнасящи се до унгаристиката, но свързани и със славистиката, в настоящата публикация аз искам да засегна един по-частен въпрос — въпроса за значението на едно такова културно средище като Банат и още по-специално за първите прояви на преводачески интерес към един от най-значителните поети на миналия век Шандор Петьофи.

Известно е, че след разгрома на Чипровското въстание от 1688 г. голяма част от българите потърсват убежище на унгарска земя, като се установяват предимно в нейните южни области. Остатъци от чипровските католишки българи — около 3400 души — се заселват в селището Винга, „павликяните“ от Свищовско и Никополско на брой 6000 души — в Бешенов и т. н. Общо по данни от 1896 г. броят на българите-преселници в Банат доближава цифрата 15 000, за цяла Южна Унгария тази цифра се движи между 25 000 и 40 000 души.¹ Всички те се изправят пред един основен проблем — проблема за родния език и книжнина. Както и останалите български-преселници, българите в Банат не скъсват връзките със своя народ, напротив, те се влияват живо от неговата съдба и мечтаят да се завърнат в „старите си огнища“. Поради редица причини обаче банатските българи поемат сравнително самостоятелен път на развитие, което предопределя техния духовен живот.

Ръководейки се от стремежа да не забравят своя език и родина, и като реакция срещу опитите на властите за асимилиране на българското население прогресивната обществена мисъл в Банат развива своята писменост и създава своя книжнина — учебни и църковни помагала, списания, вестници и др. Показателно в това отношение е мотото на „Вингански народен вестник“ — „С бога, за народа и отечеството“, или на „Български дневник“: „Народната воля е божия воля!“ Във връзка с основната цел на тези издания — да поддържат будно националното съзнание и материята език — банатските българи публикуват предимно материали, свързани с непосредствените, битовите нужди на населението: календарски данни за религиозните празници, времето и сезона, поучителни статии за хигиената и земеделието, съвети за лечение при болест, местни вести и т. н. Успоредно с това е отделено място и за въпроси от по-друг характер: за държавната управа, за миналото на „павликяните“, обзорни статии за събитията в родината, където „откоде време Турция е заграбила най-хубавите земи, а хората превърнала в роби“², статии за съседните народи — турци, сърби и др.; отделни раздели като „Какво ново по света?“, „Оттук и оттам по нещо“ и „Книжнина“ разглеждат събитията в другите страни, новостите в техниката, образованието, книгоиздаването и т. н.

На фона на общото състояние на българската книжнина в Банат, в зависимост от характера и целите на споменатите издания може да кажем, че преводната художествена литература е по-слабо застъпена, но не и пренебрегната. Банатските книжовници полагат значителни усилия да се приобщат към завоеванията на чуждата литература и по разбираеми причини — най-

¹ Czirbusz Géza. A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Temesvár, 1882, 28 о.; Schwicker. Statistik. 1877.

² Bálgarsói denévníć (kalindár) za 1879-a gudina, Timisvár.

вече към унгарската. Така например във „Вингански народен вестник“ за маджарите се говори като за братя и се отбелязва, че българите и маджарите трябва да живеят приятелски, на Унгария се гледа като на страна, дала подслон на българите в най-тежкия за тях момент, тя е „втората“ татковина, която предоставя граждански права и „брани синца ни от всяко зло“. Обосновано е следователно обстоятелството, че началото на преводната художествена поезия по страниците на „Български дневник“, излизащ от 1877 до 1893 г., и „Вингански народен вестник“ (1881—1887) се намира в пряка връзка с унгарската литература. По-същественото в случая е, че интересът на българите зад граница е насочен към революционната поезия на Унгария, към онези, които най-плътно се доближават до целите и задачите на българската прогресивна мисъл: между тях са Петьофи, Вьорьомарти, застъпен с едно от най-известните си политически стихотворения, „Призив“, Янош Аран и др. Този подбор свидетелства безспорно за една закономерност, която очертава донякъде политиката, платформата на гореспоменатите издания, засяга въпроси, вълнуващи банатските българи. При един паралел с насоката на преводаческия интерес по това време в България, както ще видим по-нататък, установяваме, че отношението на банатските българи към унгарската литература почива в същност на по-други цели. И тук са от значение онези шест стихотворения на Петьофи, които откриваме в превод на банатско-българско наречие с латиница: *Kako 'j zalušta? Kako ij falata? Kako ij uspomena?*³ *Aku si celeć bādi celeć,*⁴ *Ništa de se tuza,*⁵ *Pārznu ij lastauncinutu gnēzdu.*⁶

Името на преводача, което стои под тези стихове и което, както показват фактите, трябва да смятаме за име на един от първите български преводачи⁷ на Петьофи, е това на Леополд Косилков, все още недостатъчно проучен и оценен като книжовник и будител на българите в Банат. Леополд Косилков е роден във Вина на 10 април 1850 г. в семейството на видния български учител Иван Косилков, една от основните фигури през първия период от развитието на банатската българска книжнина, автор и издател на множество книги. Педагогическото училище, което завършва Косилков, и годините, които прекарва като учител — а те са близо половин век, — му дават възможност да продължи делото на баща си и се издигне до истински просветител, учител на своите сънародници. Той издава и преиздава учебници („Пучелницата“ — буквар за начинаещи, „Вежбаницата“ — буквар за напреднали, и „Читанката“, „Наука за маджарския език“, „Голям катехизъм за учениците“), пише книги и брошури като ръководство по гражданско право (1888), „Най-потребното знание за новата метрическа система“ (1875), „История на маджарската държава“ (1891), „Кроната или уреждането на новата монета“ (1893) и др. Същевременно Леополд Косилков е основател и издател на „Български дневник“ и „Вингански народен вестник“, за които стана дума по-горе. Както виждаме, Косилков изиграва значителна роля за процъфтяването на банатската българска книжнина и просветно дело. Под неговото перо разцъфтява и преводната художествена литература в Банат.

Измежду първите стихотворения, които превежда Косилков, е стихотворението „Ако си мъж, бъди мъж“ (*Aku si celeć bādi celeć*, 1881) на Петьофи. Три години по-късно народният поет Иван Вазов превежда стихотворението „Лудият“.⁸ По времето, когато Вазов прави своя

³ *Vinganska narodna nuvála*, 1881, aug. 1.

⁴ Пак там, бр. 15—16.

⁵ *Bálgarsčī deněvnič*, 1888.

⁶ Пак там, 1891.

⁷ У нас е залегнало схващането, че първият преводач на Петьофи е народният поет Иван Вазов. Почти неизвестно е, че първите преводачи, които се докосват до творчеството на унгарския поет, са българи, живеещи в чужбина. Така например, макар и на руски език, едни от първите преводи на Петьофи заедно с обширна статия за него излизат под перото на родения в Одеса български историк и публицист Спиридон Палаузов (сп. Русское слово, Петербург, 1861). За пръв български превод на Петьофи обаче трябва да считаме стихотворението „Летят надеждите ни като птици“, излязло още през 1872 г. в цариградското българско списание „Читалище“ с преводач Атанас Илиев, по онова време студент по славянска филология в Прага.

⁸ В превод на Вазов стихотворението „Лудият“ излиза в пловдивския сборник „Българска христоматия“ през 1884 г.; през 1891 г. го срещаме на страниците на в. „Денница“, кн. 2; през 1893 г. то се появява и в унгарския печат („Българска граматика за училищно ползуване и самообразование. Написали въз основа на най-новите български граматики Адолф Шраус и Имре Дугович“, Будапеща, Атенейум); през 1911 г. стихотворението е включено в авторитетната антология „Из големите поети. Стихотворни преводи“.

превод — 90-те години на миналия век, — в България съществува вече целенасочен интерес към творчеството на големия унгарски поет. Този интерес, както е известно, води началото си от определена дата — 30 октомври 1849 г., когато във Видин с цел да си осигурят материални средства „в помощ на болните и оголените бойци“ унгарските революционери-емигранти начело с вождя на революцията от 1848—1849 г. Лайош Кошут организират първото театрално представление у нас. На това представление революционерът Габор Егреши, един от известните актьори от втората третина на миналия век, декламира за пръв път творба на Петьофи — стихотворението „Лудият“. Рециталът, макар и на чужд език, трябва да е звучал твърде пламенно и бойко, щом направил поразително впечатление на присъстващите, дотолкова, че турският офицер ужасен напуснал залата, като доклаждал на пашата: „Този човек е луд или го хвана бяс.“ От този момент името на Петьофи става едно от най-известните чужди имена,⁹ а неговите стихотворения се четат и декламираат на литературни вечери, подпомагат националното осъзнаване, възпитават в патриотичен дух. Те се свързват определено с политическо-социалната доктрина на Ботев, с патриотичните и демократичните тенденции в литературата, а по-късно и с ранното съзряване на социалистическите идеи у нас.

За българите в Банат пламеният зов за революция на Петьофи не звучи така категорично, както в родината, и това е много важно. Това обстоятелство се потвърждава от естеството на подбора на онези преводни стихотворения на Петьофи, за които вече споменахме и които представляват главно пейзажни миниатюри или отделни лирични монолози. Изключение тук прави единствено стихотворението „Ако си мъж, бъди мъж“, което говори, че идеята за независимост и граждански права е близка и на банатските българи. За отношението на българите-преселници към Петьофи — защитника на революционните идеи от 1848—1849 г. и воюващия с лютя и меч за свобода и демокрация син на унгарския народ — свидетелства и малко известният факт, че когато в страната се поставя въпросът за издигането на паметник на Петьофи, българското градче Винга събира материални средства на стойност 200 форинта.¹⁰ Следователно, тръгвайки от тези две стихотворения — „Ако си мъж, бъди мъж“ и „Лудият“, — може да кажем, че изборът на първите преводачи в Банат и в България — Леополд Косилков и Вазов — пада върху стихотворения, които заклеят съществуващия ред и изграждат висок морал и етика на революционера-демократ — твърдост, мъжество и вяност към делото на свободата.

Но това е само едната страна на преводаческия интерес към Петьофи в България и Банат. Другата страна на този интерес е свързана с въпроса, какъв тип на творческа индивидуалност превежда унгарският поет? Защото с острата си динамика, словесни подеми, ярки ефекти, приповдигнатост и с живия си образ на новия човек — човека от плът и кръв, който сам ще взриви земята — стихотворението „Лудият“ се приближава твърде много до характерния метод на романтизма. Същевременно с проклятията си над омразната действителност и подлите хора-злодеи стихотворението на Петьофи носи една реалистична струя, която блика и в творчеството на неговия български преводач — Иван Вазов. В банатската българска литература едва ли може да говорим за литературни течения, народностно-патриотичният патос обаче на стихотворението „Ако си мъж, бъди мъж“ е основна черта на тази литература. Отделни патриоти като Леополд Косилков ще поведат към ново и по-високо стъпало движението за просвета, за поддържане будно националното съзнание и език. Така естетика, идеология и национално се сливат в едно, за да очертаят — чрез стиховете на унгарския поет — естетическите и социалните тенденции в развитието на България, Банат (като общност от българи) и Унгария от края на миналия век.

⁹ Петьофи се превежда от такива големи поети като Пенчо Славейков, Гео Милев, Стоян Чилингиров и др. Пенчо Славейков му посвещава и отделно есе „Една песен“ (1899) във връзка с петдесетгодишнината от смъртта на поета, Антон Страшимиров пише статия (1897), в която спира вниманието си върху революционната насоченост на поезията на Петьофи, а Михаил Арнаудов (1922) и Людмил Стоянов (1925) сравняват големия унгарски поет с неговия български побратим Христо Ботев.

¹⁰ Vinganska Narudna Nuvala, 1885, 8 broj.

Един друг въпрос, свързан с приема на Петьофи сред българите в Банат и у нас, е този за преводаческата интерпретация. Вазов не знае унгарски. Неговият превод (от руски, както смятат някои изследователи, или от сърбохърватски според други) е зареден с характерни Вазови интонации и романтично-патриотично въображение, той е по-свободен, по-волен, по-емоционален. Ще се позова само на един пример. В края на стихотворението „Лудият“ Вазов прибавя от себе си цял един ред („И аз ще бъда отмъстен така“) — по този начин той дообяснява желанието на лирическия герой да „сгромоли“ земята и приближи идването на края на света и намира оправдание за „лудата“ му постъпка. Интересно е, че Вазов въпреки незнанието си на чуждия език като голям писател превежда непознатото стихотворение художествено много силно, с лекота и естественост. Банатският книжовник Косилков въпреки добрите си познания по унгарски не само че не превежда точно, неговите преводи на поезия не се отличават и с никакви поетични качества. Едно от обясненията за това според мене трябва да търсим в трудностите на езика, на който пише и превежда Косилков. Този език носи старите елементи на езика на чипровските българи от преди столетие и повече, примесен е силно с чуждици — най-вече хърватизми и унгаризми, и в писмената си форма следва правилата на латинската азбука. Оттук и ограничението в търсенето на подходящи думи и изрази, както и многото съчинителство на нови думи. Същевременно самият Косилков в качеството си на редактор, организатор, учител, журналист, поет и писател едва ли е могъл да съсредоточи истински силите си само в една насока — преводаческата, и да постигне някакви по-високи художествени постижения. В споменатите преводни стихотворения на Петьофи, които излизат изпод неговото перо, липсва всякаква художественост, чувство за ритъм, те гъмжат от неуточнени и съчинени от самия Косилков думи, следват унгарския правопис (всеки ред почва с главна буква), влияят се от чуждия синтаксис и т. н. Най-големият недостатък на тези преводи си остава обаче стремежът на автора да възпроизведе по-скоро граматичната структура на първообразите, отделната дума, а не самата идея, общото звучене на стихотворенията.

За нас, разбира се, са важни не толкова преводаческите качества на книжовника, не толкова липсата на художественост в почти всичко написано и преведено от него, а културно-историческият принос на дейността му в Банат, вкл. и на дейността му като преводач. Докосвайки се до поезията на Петьофи, Косилков задоволява известни духовни потребности на националната си среда, спомага за оформянето на литературния вкус на останалите писатели и което е най-важно — събужда патриотични чувства у своите сънародници. Защото едва ли е случайно обстоятелството, че ластовиците от стихотворението „В началото на есента“ („Празно е ластовичето гнездо“) са напуснали гнездата си, „изселили са се на далечно място“, а героят от стихотворението „Ако си мъж, бъди мъж“ учи, че човек трябва да има „кураж“ да мрази душманина, да има вяра и принципи, па макар — казва преводачът — това да му струва главата. По този начин, тръгвайки от конкретния факт — факта, че Косилков пръв превежда на български поезията на Петьофи — днес изясняваме и едно погрешно мнение за приема на Петьофи в българска среда.

Този конкретен повод ни подсказва същевременно и някои по-обща моменти от нашата литературна история:

Първо, научаваме каква е идеологията на банатските българи; второ, какво е тяхното отношение към Унгария и нейните революционно настроени поети; трето, доколко българите в Банат се приближават до целите и характера на българското просветно движение; четвърто, с какви настроения и тенденции е свързана преводната художествена литература от по-късния период на банатската българска книжнина и, пето, как е възможно да се правят аналогии със сходни насоки на преводаческия интерес в България, което в крайна сметка се оказва вулгарно, несъвместимо, защото едни са задачите, които обслужват прогресивната мисъл в България: това е революцията, идеята за свобода и независимост, и други — задачите, които възбуждат обществеността в Банат: това е просветното движение и свързаното с него национално пробуждане.

Не на последно място книжовният център Банат със своите литературни прояви и културни феномени говори за един все още неизпълнен дълг на нашето литературознание изобщо към българските културни центрове в чужбина — тези центрове трябва да бъдат включени в историята на нашата литература.

1

KAKO 'J ŽÁLUSTA?*

— MADŽARSČU PISANU UD PETŐFI SÁNDOR

Kako 'j žálusta?

Idno gulêmu murje.

Ampák rádusta?

Ta, 'j morsku gjerďance,

Ama: -mož' da bádi,

Durdi ji 'j izvádís,

Već za si 'j izgubiš.

2

KAKO IJ FALĀTA?¹¹

Kako ij falāta?

Svedlêva pojasna gola.

— A pu „narāv nauka“ —

Ud slancitu presêkana.

3

KAKO IJ USPOMENA?¹²

Kako ij uspomena?

Daska prosta,

Ud ladja izcupina,

Det' vêtara

U šála i naistena

Na brega ja dukárva. (L. K.)

4

PĀRZNU IJ LASTAUNČINUTU GNĚZDU¹³

Přáznu ij „lastaunčínutu“ gnězdu

Tam pud stěrajata na kamárata;

Pa i kokástarčínutu gnězdu

* Vingánska Národná Nuvála (Vingai Néplap). Bálgarsku národnú listu za rozšírenjitu na obštutu preubrazénji taj i na obštutu zemedélsťtvu. Vinga, na 1-a August 1881.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там.

¹³ Balgarsci denevnic za 1891 godina.

Преведени са само првите три куплета. Поради неточности в превода на Косилков и затрудненията, произтичащи от езика, на който пишат банатските българи, тук поместваме днешния превод на стихотворението, направен от Атанас Далчев.

В НАЧАЛОТО НА ЕСЕНТА

Лястовичето гнездо от вчера
пусто е под сламената стряха,
пусто е на щъркела гнездото
горе там, високо на комина
страниците мили отлетяха.
Ето ги в просторите мъгливи,
като малки облачета плуват.
Аз ги виждам още на небето.
Или те там изгубиха се вече?
Може би тъй само ми се струва.

Те си заминават, заминават,
гостите на нашто кратко лято,
и след някой ден ще ги последват
на градините цветята пьстри,
жълтите листа на дървесата.
По-късно като капризна дама
ще се муси сигурно небето.
Устните ще се усмихват още,
ще се пълнят със сълзи очите,
докато усмивка пак засвети.

Udgore koša na našta kašta,
Nema ništu više tám!
Izšeliha se na deléku mēstu,
Tám góre, tám pu vár visináta.
Sašte gji vida, će oblačētu.
Ali, váljda, nit ni gji māj vida,
Pá sám taj si ij misla!

Sé fārkat, i već sa mu izfarkali
Prulētni i lētnite gustēne.
A tēj pak na skoru za gji sledi
Cvēti ud gradin'te puljēte,
S lisčite ud darváta!

5

AKU SI ČELEĆ BĀDI ČELEĆ. . . *
— MADŽARŚCI PISANU UND PETŐFI SÁNDOR, 1847. —
(UBĀRNATU UD L-D K-v.)

Aku si čeleć bādi čeleć
A nē zdránca āli já pēteć
Detu sēkuj taj kácetu šte
Gji uvále ali sadere.
Nidē se straši und dušman'na
Bādi kurázin — i toj bēga
Ud unēzu, kuje mi spušet.
Nide 'stáve d'a te izpetát.

Aku si čeleć, bādi čeleć
A nē sas ustá — niugod'ni.
Nájhubave sámú „právata“
Hurtuva — i usvidučēva.
Pravi āl' saborvaj 'će hálata,
Pá malči gá si svāršil rabotata.
Lēl vētara — gá si naprávi
Rabotatasi, — se rasnáse.

Весели сълзи, усмивка скръбна!
Смесица, кажи го, чудновата.
Хванали ни за ръката, скоро
ще ни отведат оттук мечтите
в други свят, високо над земята.

С часове и дни ще си мечтая
и събуди ли ме от мечтите
изтърван предмет или камбана,
няма аз действително да зная
где умът ми дотогаз е скитал.

* Vinganska nàrudna nuvàla, 15 i 16 broj:
На съвременен български език стихотворението е преведено от Невена Стефанова.

АКО СИ МЪЖ, БЪДИ МЪЖ . . .

Ако си мъж, бъди мъж,
но кукла не бъди —
навред да те подмятат
капризните съдби.
Съдбата — псе покорно —
пред смелите не лай —
че те ѝ се опират,
затуй и ти — дерзай!
Ако си мъж, бъди мъж
и на дела герой!
Те по-красноречиви
от Демостен са. Строй
или руши гръмовно.
Но свършиш ли — мълчи —
тъй както ураганът
престава да ечи.
Ако си мъж, бъди мъж
за правдата и пръв
бори се, шом е нужно,
да я платиш с кръв.

Сто пъти, ако трябва,
с живота се прости —
той нека да пропадне,
ти своята чест пести!
Ако си мъж, бъди мъж,
и своята свобода
не давай срещу всички
богатства на света.
Тез, дето се продават
за залька — презри!
„Във дрипи, но на воля!“
да бъде твой девиз.
Ако си мъж, бъди мъж
и силен, смел бъди.
Така дори съдбата
не ще ти навреди.
Бъди ти дъб и даже
да мине ураган,
да те изтръгне с корен,
пак не прегъвай стан!

Aku si čelěc, bādi čelěc
Imāj uměra, znák, i věra.
Pa tuj da 'j 'kázváš, makár homa
I glavāta da te kuštuva.

Bolja žuvota da zatájiš
Negu li — tuj da si zabrájiš!
Neka žuvota du te kuštuva,
Sám „právednostá“ d'predeluva.

Aku si čelěc, bādi čelěc
Nivisinustati neja
Ní za sātu blágu na sveta
Nidě ja pazarěva. Mrāzi

Gu, kaj za něku drobenče, sě
Zadlaži i još se prudade
„Prosjačstvutu“ „nivisinusta“
Da ni izbarkaš — kako vrědat.

Aku si čelěc, bādi čelěc
Ják, kurážin, taj kaće trěba,
Věrvaj, či tugāzi ni čelěc
Dušmánin, ni šte da te smákni.

Bādi tipola; — ali hála,
Detu moži i da smalěva
Ama sám veličnata snaga
Ni šte da ti ja ukrivěva.